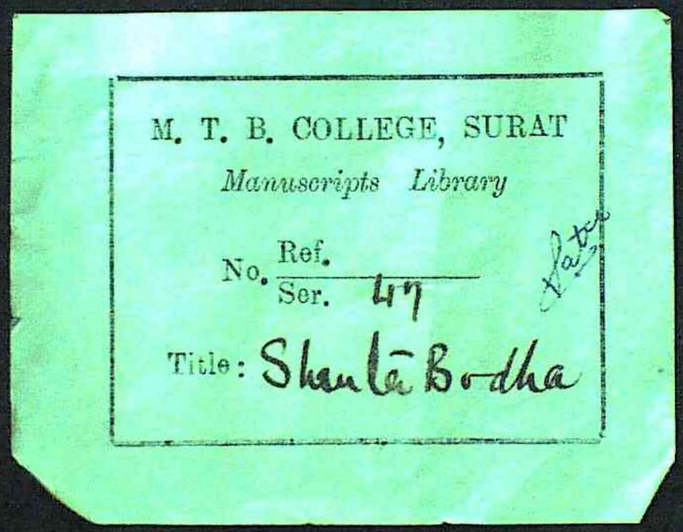

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser. 47

Title: Shantā Bodha

Patra

47

	:	Shrutā Bodha	: **Title**
	:	: Kalidasa	: Author
	:	:	: Editor
	:	:	: Year, Vols.
	:	:	: Publisher
47	:	: (छन्दस्)	: Remarks

तोश्रुमिः ष्प्रियमातनोतियजसंवृद्धिरवक्लिम्र्दैतिंजः स्सर्यी रुचमादधाति विघुजौ वैदुर्यशो निर्मलं सौवायुः परदेशदूरगमनं तद्व्योमसत्संफलं तो
श्रुतमीक्षितं फलमिदं

श्रीदुर्गायै नमः॥ छंदसां लक्षणं येन श्रुतमात्रेण बुध्यते॥ तमहं कथयिष्यामि श्रुतबोधमविस्तरं॥
१॥ संयुक्ताद्यं दीर्घं सानुस्वारं विसर्गसंमिश्रं॥ विज्ञेयमक्षरं गुरु पादांतस्थं विकल्पेन॥२॥ यस्याः
पादे प्रथमे द्वादशमात्रास्तथा तृतीयेपि अष्टादश द्वितीये चतुर्थके पंचदश सार्या॥३॥ आर्यापू
र्वार्द्धसमं द्वितीयमपि यत्र भवति हंसगते॥ छंदोविदस्तदानीं गीतींताममृतवाणि भाषंते॥४
आर्योत्तरार्द्धतुल्यं प्रथमार्द्धमपि प्रयुक्तं चेत्॥ कामिनि तामुपगीतिं प्रकाशयंते महाकव
यः॥५॥ आद्यं चतुर्थं पंचमकं चेद्यत्र गुरु स्यात्साक्षरपंक्तिः॥ श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पं
चमं॥ द्विचतुःपादयोर्ह्रस्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः॥६॥ आदिगतं तुर्यगतं पंचमकं चांत्यगतं॥ स्या
द्गुरु चेत्कथितं माणवकाक्रीडमिदं॥७॥ द्वितुर्यषष्ठमष्टमं गुरुप्रयोजितं यदा॥ तदा निवेदयं
ति तां बुधा नगस्वरूपिणीं॥८॥ सर्वैर्वर्णैर्दीर्घैर्यस्यां विश्रामः स्याद्वेदैर्वेदैः॥ विद्वद्वृंदैर्वीणावाणि व्या
ख्याता तां विद्युन्माला॥९॥ तत्र गुरु स्यादाद्यं चतुर्थपंचमषष्ठं चांत्यमुपांत्यं॥ इंद्रियबाणैर्यत्र
विरामः सा कथनीया चंपकमाला॥१०॥ चंपकमाला यत्र भवेदंत्यविहीना प्रेमनिधे॥ छंदसि
नमः श्रीगणेशाय॥ ॥श्रीकालिदासो विलासवतीं प्रतिवक्ति। तं श्रुतबोधमहं कथयिष्यामि। तं कं
ध्येन श्रुतबोधेन श्रुतमात्रेण छंदसां लक्षणं बुध्यते किं लक्षणं श्रुतबोधं अविस्तरं॥७॥१॥
ईदृशं अक्षरं गुरु विज्ञेयं। किं लक्षणं। संयुक्ताद्यं दीर्घं सानुस्वारं विसर्गसंमिश्रं पादांतस्थं
सत विकल्पेन गुरु विज्ञेयं॥२॥ आर्या ज्ञेया। सा का। यस्याः प्रथमे पादे द्वादशमात्रा भवंति। द्वि
तीये पादे अष्टादशमात्रा भवंति तृतीयेपि द्वादशमात्रा भवंति। चतुर्थके पंचदशमात्रा भवंति॥३

त्रि॥

ना

त्रिकृ
णोनोपू
यकृ॥१
मत्रिक
रुत्रिल
द्वसर्वज्ञ
॥देभादि
गुरुस्त
तआदिल
युये जो
गुरुमध्य
गतोरल
मध्यःसो
तगुरुः
क दि
लितजगु
स्गरा
द्दृशयेज
वेयमत्र
णबधोवि
श्रुवते ६

47

आर्योत्तराधं तुल्यं प्रथमदले हे सगते हे अमृतवाणि आर्यापूर्वार्धसमं यत्र द्वितीयमपि भवति छं
दोविदः तदानीं तां आर्यां गीतिं वदंति।४।हे कामिनि मालाकवयस्तामार्यामुपगीतिं प्रकाशयंते तां
का। चेत्प्रथमार्धमपि आर्योत्तरार्धतुल्यं प्रयुक्तं भवति।५। सा उपहारपंक्तिः सा का। यत्र आ
द्यं चतुर्थं पंचमकं चेद्गुरु भवति।६। इत्यनुष्टुप्छंदः। इति इति किं। यत्र श्लोके सर्वत्र चरणे
षष्ठं गुरु भवति सर्वत्र चरणे पंचममक्षरं लघु भवति। द्विचतुःपादयोः सप्तममक्षरं ह्रस्वं भ
वति प्रथमतृतीययोः सप्तमं दीर्घं भवति।७। तत इदं माणवकाक्रीडं छंदः कथितं। इदं किं
चेत् आदिगतं गुरु भवति तुर्यपंचमकं अंत्यगतं इत्यष्टमं गुरु स्यात्।८। बुधास्तदा तां नग
स्वरूपिणीं निवेदयंति। तदा कदा। द्वितुर्यषष्ठं अष्टमं गुरु प्रयोजितं भवति।९।हे वीणावा
णि विदग्धैः सा विद्युन्मालाख्याता। सा का। यस्यां सर्वे वर्णो दीर्घो भवति वेदैर्वेदैर्विश्रामः स्या
त्।१०।हे तन्वि। सा चंपकमाला कथनीया। सा का। यत्र आद्यं चतुर्थं पंचमकं षष्ठं अंत्यं उपां
त्यं गुरु स्यात् अंत्यपार्श्ववर्तिनं उपांत्यं ज्ञेयं यत्र इंद्रियबाणैर्विश्रामः स्यात् पंचभिः पं
चभिः।११। चंपकमाला यत्र भवेदंत्यविहीना प्रेमनिधे छंदसि दक्षा ये कवयस्तन्मणिबंधं
ते ब्रुवते।१२।हे प्रेमनिधे छंदसि दक्षा ये कवयः तन्मणिमध्यं छंदः ब्रुवते तत्किं यत्र अंत्या १८
१२। अक्षरविहीना चंपकमाला भवेत् मंदाक्रांतात्ययतिरहिता सालंकारे भवति यदि सा त्व
द्विद्विभिर्ध्रुवमभिहिता ज्ञेया हंसी कमल

आर्यो तराधे तुल्यं प्रथमदले हे सगते। हे अमृतवाणि आर्यापूर्वार्धसमं यत्र द्वितीयमपि भव
छंदोविदः तदानीं तां आर्यां गीतिं वदंति।४।

वदने।१३।हे सालंकारे हे कमलवदने विद्वद्भिर्ध्रुवं निश्चितं तं हंसी अभिहिता ज्ञेया। यदि
सा अंत्ययतिरहिता मंदाक्रांता भवति।१४। हंस्यैव लीलायते यत्र षष्ठः कंबुग्रीवे तदादे ११
है वाष्टांत्यः विश्रामः स्यात् द्विवैंस्तुरंगैः तां भाषंते शालिनीं छांदसीयाः।१५।हे कंबुग्रीवे हे
तन्वि छांदसीयाः तां शालिनीं भाषंते। तां का। यत्र षष्ठः तदुदक्षष्ठांत्यः इति नवमः ह्रस्वो जायते
यत्र विश्राम वेदैः तुरंगैः स्यात्।१५। आद्या चतुर्थं प्रहीननितंबे सप्तमकं दशमं च तथांत्यं यत्र वृत्तं=
दो गुरु प्रकटस्मरसारे तत्कथितं तंतबे बोधकमेतत्।१५।हे प्रहीननितंबे हे प्रकटस्मरसारे त प
वत दोधकं छंदः कथितं तत्किं यत्राद्यं चतुर्थं सप्तमं तथांत्यं गुरु स्यात्।१५।यस्यां त्रिहै सप्त
ममक्षरं स्यात् ह्रस्वं सुतं धे नवमं च तद्वत्। गत्वा विलहीकृतहंसि कांतेतामिंद्रवज्रां ब्रुवते
कवींद्राः।१६।हे सुतं धे हे गत्वा विलहीकृतहंसि। कांते। कवींद्रास्तामिंद्रवज्रां ब्रुवते। तां कांय
स्यां चिषद् सप्तमं अक्षरं तद्व नवमं ह्रस्वं स्यात्।१६।यदींद्रवज्रा चरणेषु पूर्वे भवति वर्णो लघुवः
सुवर्णे भ्रमरं गमाद्यन्मदने तदानीमुपेंद्रवज्रा कथिता कवींद्रैः।१७।हे सुवर्णे भ्रमरमोद्यन्मद
ने कवींद्रैः स्तदानीं सोपेंद्रवज्रा कथिता तदानीं कदा यदींद्रवज्रा चरणेषु पूर्वे वर्णो लघुः भ
भवंति ४ वेति।१७। यत्र द्वयोरप्यनयोस्तु पादाः सीमंतिनि चंद्रकांते आद्यैर्विदग्धैः परिकीर्तिता सा प्र
युज्यतामित्युपजातिरेषा।१८।हे सीमंतिनि हे चंद्रकांते आद्यैर्विदग्धैः परिकीर्तिता सा सतीसा
एषा उपजातिः प्रयुज्यतां। एषा का। यत्र द्वयोरनयोरपि यदा भवति इंद्रवज्राया श्चरणद्वयं
उपेंद्रवज्रायश्चरणद्वयं सा उपजातिः।१८। आख्यानकी स्यात्प्रकटीकृता यैर्यदींद्रव

[illegible] नरणःस्यात्सप्तमो यत्र बालो॥तद्वद्विबाष्पतनदकोदशाद्यः॥बाणावस्था [illegible] नंतरस्यानुरंगे [illegible] मो वेंश्वदे वी॥२२॥१०

वेंज्राचरणः पुरस्तात्।उपेंद्रवज्राचरणास्त्रयोऽन्ये मनीषिणोक्ता विपरीतपूर्वा।१८।हे प्रकटीकृता येसौ
आख्यानकी स्यात्।साका।यदि पूर्वे इंद्रवज्रायाश्चरणः पुरस्तात्।अन्येत्रयः चरणा उपेंद्रवज्रा
याः मनीषिणा सा विपरीतपूर्वा उक्ता।विपरीता आख्यानकी उक्ता।अस्मिन् श्लोके आख्यानकी
विपरीताख्यानकी च छंदोद्वयं प्रतिपादितं।१९।आद्यमक्षरमतस्तृतीयकं सप्तमं च नवमं
योद्=५ तथांतिमं दीर्घमिंदुमुखि यत्र जायते तां वदंति कवयो रथोद्धतां।२०।हे इंदुमुखि कवयः तां रथो
द्धतां वदंति।तां का।यत्राद्यं अतः तृतीयकं सप्तमं नवमं तथा अंतिमं अक्षरं दीर्घं जायते।२०।
अक्षरं च नवमं दशमं च व्यत्ययाद्भवति यत्र विनीते।प्रोक्तमेणनयने यदि सैव स्वागतेति कथि
ता कविभिः स्मा।२१।हे विनीते हे एणनयने।कविभिः असौ स्वागतेति कथिता।असौ का।यत्र
यत्र नवमं दशमं अक्षरं व्यत्ययात्प्रोक्तं भवति रथोद्धतायां नवमं दशमं अक्षरं विपरीतं भवति
सा स्वागता छंदः।२१।सतृतीयकं षष्ठमनंतरते नवमं विरतिप्रभवं गुरु चेत्।घनपीनपयोधर
भारनते ननु तोटकवृत्तमिति प्रथितं।२२।नन्विति संबोधने।हे अनंतरते हे घनपीनपयोध
रभारनते इति तोटकवृत्तं प्रथितं इतीति किं चेद्यदि तृतीयकं षष्ठं नवमं विरतिप्रभवमित्यं
त्यं गुरु स्यात्।२२।यदाद्यं चतुर्थं तथा सप्तमं चेत्तथैवाक्षरं ह्रस्वमेकादशाद्यं शरचंद्रविद्वे
षिवक्रारविंदे तदुक्तं कवींद्रैर्भुजंगप्रयातं।२३।हे शरचंद्रविद्वेषिवक्रारविंदे।कवींद्रैस्तभु
जंगप्रयातमुक्तं तत्किं चेत् यदा आद्यं चतुर्थं तथा सप्तमं तथैवैकादशाद्यमपि दशमं ह्र १२
स्वं स्यात्।२३।अयि कृशोदरि यत्र चतुर्थकं गुरु च सप्तमकं दशमं तथा विरतिगं च तथैव वि

श्रीगणेशाय नमः॥ चक्षणे द्रुतविलंबितमित्युपदिश्यते।२४।अयीति को[illegible]मोक्ते
कृशोदरि हे विचक्षणे इति द्रुतविलंबितमित्युपदिश्यते।२४।इति।[illegible] चेद्[illegible]
प्तमकं तथा दशमं विरतिगं इत्यंत्याक्षरं गुरु स्यात्।२४।प्रथमाक्षरमाद्यतृतीययो[illegible]
बितकस्य च पादयोः।यदि नात्र तदा कमलेक्षणे भवति सुंदरि सा हरिणीप्लुता।२५।हे
पु कमलेक्षणे हे सुंदरि अत्र तदा सा हरिणीप्लुता भवति।सा का।यदि अत्र द्रुतविलंबित
कस्य आद्यतृतीययोः पादयोः प्रथमाक्षरं न।२५।उपेंद्रवज्राचरणेषु संति चेदुपांत्यव येउ=
र्णा लघवः परिकृताः बुधाः सुंदरि मुग्धसंगते वदंति वंशस्थमरालकुंतले।२६।हे सुंदरि
हे मुग्धसंगते हे अरालकुंतले बुधाः तदा वंशस्थं छंदः वदंति।तदा कदा।यदा उपेंद्रवज्रा
चरणेषु चेत्परे इति अन्ये उपेंद्रपांत्यवर्णाः लघवः कृता भवंति।उपांत्या इत्यंत्यपार्श्व
वर्तिनः।उपेंद्रवज्राछंदसि अंते अन्ये वर्णाः कृता भवंति उपांत्या लघवो भवंति।तच्छंदो
वंशस्थं।२६।यस्यामशोकांकुरपाणिपल्लवे वंशस्थपादा गुरुपूर्ववर्णकाः।तामिह लारति रु
द्र रंगलालसे तामिंदुवंशां कवयः प्रचक्षते।२७।हे अशोकांकुरपाणिपल्लवे।हे तामिह हे ला रु
लारतिरंगलालसे कवयस्तामिंदुवंशां प्रचक्षते।तां का।यस्यां गुरुपूर्ववर्णकाः वंशस्थ
पादाः भवंति।२७।यस्यां प्रिये प्रथमकमक्षरद्वयं तुर्यं तथा गुरु नवमं दशांतिकं।सां
त्यं भवेद्यतिरपि चेद्युगग्रहैः सा लक्षिता ह्यमृतलते प्रभावती।२८।हे प्रिये हे अमृतलते
हीति निश्चितं सा प्रभावती लक्षिता।सा का।यस्यां प्रथमकमक्षरद्वयं तथा तुर्यं न

मेवद१ ॥तिन्मितिएकाशं॥ अंत्यं गुरु भवेत् ॥ युगग्रहैरपि यतिर्भवेत् ॥ आद्यं चेत्त्रि
तयमधो द्वे मं नवांत्यं युग्मं वा गुरु रुचिर सुभाषिते स्यात् वि[illegible]नो भवति महेशनेत्रसिद्धिः विज्ञे
यानुसुदति पत्रसैनीमा ॥२०॥ आद्यं द्वितीयं पि चेद्गुरु तच्चतुर्थं यद्र ष्टमं च दशमांत्यमुपांत्यमंत्यं ॥ कमांकुशे
वि[र]तकाममतंगजेंद्रे कांते वसंततिलकां किल तां वदंति ॥२१॥ प्रथममगुरुषट्कं विद्यते यत्र कांते तदनु च दश
सा मं चेदक्षरं द्वादशांत्यं गिरिविरतिरथातु गर्गेयत्र वाप्ये विश्रमः सुक विमनमभो ता मालिनी सिद्धा ॥२२॥ सुमुखि विल
घवः पंचमाश्चाम तोदशमो तिकः तदनु लल्लिताधो गैव नौ विविध रुद्र शो भवति यदर्थ को पि त्यस्फुर कं कण
॥२३ [illegible]पिसोर्वे द्वे श्वैमतानाह वितीतिमा ॥२३॥ यदाद्या व्याप्त कालि तक मनेव षट्कं पुरास्ततो वसुसैः पंच प्रकृति
सुकु [illegible]गिरविताः ॥ त्रयो त्यमोपांत्यान्तु ननु मपना गमु नाजे मेरी शैर्धस्यां भवति शिखरिणी ॥ शिखरिणी ॥२४॥ द्व
द्वितीयकमपि कुंतले यदि षडष्टमं संघाद शावतुर्दशमथ प्रिये गुरु गभीर नाभी हृदे सप्तदशमो त्यजं तदनु यत्र को
तौ यतिभिरिंद्रफणि लुकुले जवति सुकं हृद्धी हिता ॥२५॥ चत्वारः प्राक् सुतनु गुरवः पुष्पदंती कादशौ
गौ चेत् मुग्धे वर्णौ तदनु सुकु मुद्रा मो दिनि हादशांत्यौ ॥ तद्वांतो युगरसहयैः यत्र कांते विरामो मंदाक्रांतां प्रवर कव
यस्तां ब्रुवते सांहंगोरवंते ॥२६॥ आद्याश्चेत् गुरवस्त्रयं प्रियतमे षष्टस्तत आष्टमो नवनेकादशतस्तपस्तदनु चेद्द्वाद
शाद्यौ ततः ॥ मार्तंडैर्मुनिभिश्च यत्र विरतिः पूर्णेंदुबिंबानने तद्वृत्तं वदंति काव्यरसिकाः शार्दूलविक्रीडितं ॥ प्र
॥२७॥ चत्वारो यत्र वर्णाः प्रथममपगुरवः षष्टकः सप्तमो पि द्वौ तद्वत् षोडशाद्यो मृगमदतनुदिते षोडशांत्यौ तदंत्यौ
॥ रंभास्तंभोरु कांते मुनिभिर्मुनिभिर्मुनिभि यत्र कांते विरामो बाले वंद्यैः कवींद्रैः सुतनु निगदिता स्रग्धरा सा प्रसिद्धा ॥
॥२८॥ इति श्रीकालिदासविरचितं श्रुतबोधाभिधं छंदस्समाप्तं ॥ ॥७॥॥

47